

УДК: 81. 373. 611: 811. 112. 2

Л. В. Щигло,
старший викладач
(Сумський державний університет)

СЛОВОВІРНА АКТИВНІСТЬ ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ З КАТЕГОРІАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ АКТИВНОГО РУХУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена дослідженню словотвірної активності дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові. Вивчення словотвірної активності дозволяє не лише визначити кількість і якість похідних на базі певного класу твірних, а й встановити семантичні, формальні й прагматичні чинники, які сприяють або стримують чи взагалі унеможливають утворення тих чи інших похідних.

Сучасні дослідження в царині дериваційної парадигматики спрямовані на визначення закономірностей комбінаторики компонентів, які утворюють афіксальні словотвірні парадигми [1: 75], тобто тих закономірностей, згідно з якими основи твірних слів реалізують свої словотвірні можливості [2: 8]. Формування словотвірної парадигми включає сукупність похідних, що належать до однієї частини мови та характеризуються однаковими чи близькими словотвірними значеннями, і залежить від активності основи, від її можливості чи неможливості виступати словотворчою домінантною одиницею. Ступінь словотвірної активності твірних основ залежить від значущості лексичної одиниці: що більша її прагматична сутність, тим потенційнішими є її словотвірні можливості.

Метою цього дослідження є спроба проаналізувати словотвірну активність дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху, тобто відтворити ту роль, яку останні відіграють при утворенні німецьких віддієслівних похідних з категоріальним значенням активного руху. У нашому дослідженні словотвірна активність відзначених дієслівних основ визначається ступенем реалізації основою її словотвірних можливостей, візуально зафіксованих у словниках похідних слів.

Словотвірна активність твірних основ дієслів знаходиться у прямій залежності від семантичної сумісності смислових структур певного афікса з певною твірною основою [3: 192]. Як афікси, так і твірні основи характеризуються певною лексичною вибірковістю. Тому важливим етапом дослідження є аналіз твірних основ за їх належністю до тієї чи іншої лексико-семантичної групи. З метою вивчення семантичної сполучуваності афіксів і твірних основ всі зафіксовані в нашому матеріалі дієслова, основи яких вступають у взаємодію з певними словотворчими формантами, були піддані лексико-семантичному аналізу. Так, нами було виокремлено такі семантичні групи, які надали різноманітний матеріал для виявлення семантичної валентності похідного і для вирішення проблеми впливу семантичних характеристик твірних основ на їх словотвірну активність, а саме:

- семантична група зі значенням руху людини за допомогою ніг з домінантою *gehen*, де виокремлюються такі підгрупи з синонімічними рядами, як:
 - наближення до кого-небудь, до чого-небудь: *kommen*; хаотичного руху: *toben*; руху великої кількості людей: *schreiten, ziehen*; прогулянки, блукання: *bummeln, schlendern*; обмеженого руху: *treten*; нерівномірного, невпевненого, незграбного руху як внаслідок фізичних вад, так і фізичної втоми, сп'яніння, необачності тощо: *hinken, humpeln, stolpern*; дієслів, що супроводжуються звуковим ефектом як внаслідок процесу дихання, так і самого процесу ходіння: *keuchen, poltern*;
 - семантична група зі значенням швидкого руху: *laufen, rennen, sausen*;
 - семантична група зі значенням руху стрибком: *springen, hüpfen*;
 - семантична група зі значенням вертикального руху: *klettern, klimmen*;
 - семантична група зі значенням горизонтального руху: *kriechen*;
 - семантична група зі значенням ковзання: *gleiten*;
 - семантична група зі значенням руху по воді: *schwimmen*;
 - семантична група зі значенням руху в повітрі: *fliegen*.

Як виявило дослідження, віддієслівні дієслова з категоріальним значенням активного руху виявляють словотвірну валентність на основи дієслів різної семантики, які входять у різні семантичні групи. Утворення від дієслівних основ відзначаються самостійністю семантики префіксальних словотворчих формантів, які у процесі формування віддієслівних похідних не зливаються з семантикою твірних основ. При поєднанні з твірною основою, додають їй лише додаткові смислові відтінки, виконуючи уточнюючу, конкретизуючу функцію, не змінюючи значення твірної основи. Семантичною ознакою дієслова є дія. Це значення надає дієслівним основам широких можливостей брати участь в утворенні імен дії та імен діяча. Як виявило дослідження, до найпоширеніших іменникових суфіксів, які приєднуються до дієслівних основ з категоріальним значенням активного

руху, належать суфікси *-ei (-erei-)*, які утворюють назви дій, наприклад, *Lauferei, Rennerei* та суфікс *-er* за допомогою якого утворюються назви імен діяча (особи), наприклад, *Geher, Läufer, Schwimmer*. Однак, слід відзначити, що для більшості віддієслівних імен дії продуктивним способом словотвору є конверсія, наприклад, *durchlaufen – проходити крізь що-небудь → m Durchlauf – прохід, abfahren – від'їжджати → f Abfahrt*.

Твірні основи дієслів виявляють низьку словотвірну активність у породженні похідних основ віддієслівних суфіксальних прикметників, наприклад: *strampeln – вовтузити ногами, борсатися → strampelig – той, хто вовтузить ногами, той, хто борсається*. У похідних основах віддієслівних прикметників актуалізуються смислові семи твірних основ.

Виявлені похідні основи дієслів з традиційними німецькими префіксами *be-, ent-, er-, ver-*, що співвідносяться з твірною основою дієслова нульового степеня деривації, не відзначаються значною активністю у подальшому словотворенні. Основними складовими словотвірної парадигми виступають напівпрефіксальні віддієслівні похідні дієслова, про що свідчать якісні характеристики аналізованих основ. Їм властиве широке розмаїття просторових словотвірних значень. Так, похідні основи з префіксом *ab-* виражають:

- віддалення від чого-небудь: *abfliegen – відлітати*;
- охоплення предмета дією: *abfliegen – облітати (трасу, територію); патрулювати (район)*.

Валентним до дієслівних основ є напівпрефікс *an-*. Це пояснюється, на наш погляд, його семантичною комбінаторикою на основи дієслів всіх виокремлених семантичних груп, особливо групи "руху за допомогою ніг" з домінантами *gehen* та *laufen*. У похідних основах актуалізуються такі словотвірні значення:

- наближення, прибуття: *anfliegen – прилітати, підлітати, ankommen – прибувати, приходити, приїжджати*; спорт. *finisieren – приповзти (про комаху)*;
- інтенсивності дії: *anhetzen – підганяти, нацьковувати*.

Похідні основи з напівпрефіксом *auf-* виражають такі словотвірні значення:

- рух спрямований вверх: *aufgehen – 1) сходити (про світила); 2) ausklettern – вилазити, лазити*;
- рух один за одним: *aufziehen – 1) вишикуватися; 2) выходить на парад (на демонстрацію)*;

Як правило, з напівпрефіксом *aus-* утворюються похідні основи, яким властиві такі словотвірні значення:

- спрямованість руху зсередини назовні: *ausfliegen – вилітати*;
- відхилення (від норми): *ausgleiten – посковзнутися; зісковзати, вислизати*;

Основи дієслів, що утворилися за допомогою напівпрефікса *bei-*, виражають таке словотвірне значення:

- наближення до чого-небудь: *beikommen – підступати, наближатися, підходити щільно, упритул*.

Основи дієслів з відокремлюваним напівпрефіксом *durch-* характеризуються таким словотвірним значенням:

- проходження через що-небудь, по чому-небудь: *'durchkriechen – проповзти крізь що-небудь, 'durchlaufen – пробігати, проходити швидким кроком (по чому-небудь)*.

З невідокремлюваним напівпрефіксом *durch-* похідні основи мають поодинокі утворення і виражають лише одне словотвірне значення:

- охоплення рухом якого-небудь простору: *durchfliegen – пролетіти, облетіти (певну територію); durchkriechen – облазити (напр., всі кутки)*.

Похідні дієслівні основи з багатозначним напівпрефіксом *ein-* актуалізують таке словотвірне значення:

- спрямованість руху всередину чого-небудь: *einspringen – застрибувати, заскакувати (наприклад, у трамвай); einfliegen – влітати*.

Дієслівні основи в поєднанні з напівпрефіксом *nach-* утворюють похідні основи з такими словотвірними значеннями:

- рухатися слідом за ким-небудь, чим-небудь: *nacheilen – поспішати, бігти за ким-небудь, чим-небудь*;
- відставати від кого-небудь: *nachhinken – розм. відставати; плентатися у хвості*.

У похідних основах з напівпрефіксом *los-* реалізується одне словотвірне значення:

- початок руху: *losgehen – йти, відправлятися*.

Виокремлені похідні основи з відокремлюваним напівпрефіксом *über-* виражають таке словотвірне значення:

- рух через що-небудь: *überfliegen* – *перелітати через що-небудь, куди-небудь*.

Дієслівним основам з невідокремлюваним напівпрефіксом *über-* характерне таке словотвірне значення:

- рух над чим-небудь, повз що-небудь: *überfliegen* – *пролітати (над чим-небудь, перелітати що-небудь)*.

Похідні основи дієслів з відокремлюваним напівпрефіксом *um-* виражають такі словотвірні значення:

- рух навколо чого-небудь: *umschwimmen* – *обпливати навколо (чого-небудь)*;
- збити з ніг кого-небудь: *umrennen* – *повалити на бігу, збити з ніг кого-небудь*;
- переміщення: *umsteigen* – *пересаджуватися, пересідати (в інший потяг, вагон)*.

У похідних основах дієслів з невідокремлюваним напівпрефіксом *um-* актуалізується таке словотвірне значення:

- рух навколо чого-небудь або оточення кого-небудь, чого-небудь: *umdrängen* – *юрбитися навколо (чого-небудь), навколо (кого-небудь)*.

У виявлених нами похідних основах дієслів з відокремлюваними напівпрефіксом *unter-* реалізується таке словотвірне значення:

- рух вниз, під що-небудь: *unterkriechen* – *підлазити, підповзати (під що-небудь)*; *untergehen* – *1) заходити про світила*.

Похідні основи з невідокремлюваним напівпрефіксом *unter-* втратили семантичний зв'язок з дієсловами активного руху.

З напівпрефіксом *vor-* співвідносяться ті твірні основи дієслів, у яких знаходять відображення такі словотвірні значення:

- рух вперед: *vorkriechen* – *просуватися вперед повзком*;
- рух повз кого-небудь, що-небудь: *vorbeiziehen* – *проходити повз кого-небудь, що-небудь (наприклад, про процесію)*.

Не виявлено похідних основ з напівпрефіксом *wider-*. Очевидно, це зумовлюється тим, що семантична валентність напівпрефікса обмежена його смисловою структурою, а саме значенням "протидії, опору", яке перешкоджає утворенню віддієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові.

Дієслівні основи з напівпрефіксом *zu-* утворюють похідні основи зі словотвірним значенням:

- наближення в бік кого-небудь, чого-небудь: *zufliegen* – *підлітати, прилітати (до чого-небудь)*.

Фактичний матеріал свідчить, що словотвірна активність твірних дієслів детермінована передусім їх семантикою, яка зумовлена, у свою чергу, їх частиномовною належністю. Віднесеність твірного до певної частини мови визначає структуру його словотвірної парадигми. Конкретизація лексико-граматичних та лексико-семантичних особливостей твірних у межах однієї частини мови визначає їх характер і кількість у рамках словотвірної парадигми. Так, словотвірні парадигми з категоріальним значенням активного руху представлені, здебільшого, широким діапазоном віддієслівних похідних основ з напівпрефіксами різної словотвірної семантики.

Аналіз словотвірної активності дієслівних основ на основі їх словотвірної валентності як у внутрішньодієслівному, так і у віддієслівному словотворенні дає можливість сформулювати основні закономірності реалізації їх словотвірних потенцій, а саме:

1. Основи дієслів кореневої структури утворюють похідні основи дієслів за допомогою напівпрефіксів *ab-*, *an-*, *aus-*, *bei-*, *durch-*, *ein-* та інших.
2. Основи дієслів тяжіють до інтеграції з суфіксами імен дії *-erei*.
3. Основи дієслів беруть участь в утворенні похідних основ імен діяча, як правило, поєднуючись з суфіксом *-er*.
4. Основи дієслів кореневої структури є активними в утворенні похідних основ іменників шляхом конверсії.
5. Основи дієслів є майже неактивними в породженні суфіксальних прикметників.

Отже, основними чинниками, що визначають словотвірну активність дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху у сучасній німецькій мові, є їх словотвірна та семантична структура, наявність відповідних лексичних і семантичних ніш у словотвірній системі, співвідношення словотвірної системи та прийнятої в мові норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кубрякова Е. С., Соболева П. А. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании / Е. С. Кубрякова, П. А. Соболева // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 5-23.

2. Беляева Т. М. Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке / Беляева Т. М. – М.: Высшая школа, 1979. – 180 с.
3. Ищенко Н. Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке / Ищенко Н. Г. – К.: Издательский центр КДЛУ, 2000. – 349 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.05. 2009 р.

Щигло Л. В. Словообразовательная активность глагольных основ с категориальным значением активного движения в современном немецком языке.

Статья посвящена исследованию словообразовательной активности глагольных основ с категориальным значением активного движения в современном немецком языке. Изучение словообразовательной активности позволяет не только определить качество и количество производных на базе определенного класса производящих, но и выявить семантические, формальные и прагматические факторы, которые способствуют или сдерживают либо вообще делают невозможным образование тех или иных производных.

Schyglo L. V. Word-Building Activity of Verbal Stems with Categorical Meaning of Active Movement in Morden German.

The article explores the word-building activity of verbal stems with categorical meaning of Active Movement in Morden German. The study of the word-building activity allows not only to define the quantity and quality of derivative on the basis of the certain class of creating, but also to set the semantic, formal and pragmatic factors, that stimulate or restrain or make impossible the creation of these or those derivatives.